

УДК 373.3.016:811.161.2

Карпалюк В.С.

ФОРМУВАННЯ ТЕКСТОТВОРЧИХ УМІНЬ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті порушено проблему реалізації формування текстотворчих умінь у молодших школярів. Для поглиблення знань і вмінь, необхідних для продукування висловлювань та удосконалення мовлення в цілому, потрібна система вправ, яка б забезпечила аналітико-синтетичні дії з різними структурними елементами тексту.

Ключові слова: текстотворчі вміння, зв'язні висловлення, навичка, текст, мікротеми тексту, комунікативна компетенція.

Актуальність теми пропонованої статті зумовлена тенденціями в розвитку лінгвістики, психолінгвістики і лінгводидактики, що стосуються методики навчання мови на діяльнісно-комунікативних засадах, зокрема роботи над формуванням текстотворчих умінь і навичок учнів початкових класів, а також недостатньою розробленістю проблем наступності і перспективності щодо формування текстотворчих умінь і навичок дітей дошкільного віку та молодших школярів у теоретичному та методичному аспектах, наслідком чого є недостатнє вміння дітей створювати зв'язні висловлювання, спричиняє загальний низький рівень мовленнєвих умінь і навичок випускників початкової школи.

Об'єктом дослідження є процес формування в учнів початкових класів текстотворчих умінь і навичок з опорою на елементарні поняття з лінгвістики тексту і їх подальшого розвитку на діяльнісно-комунікативній основі. Мета статті – визначити місце аналізу художнього твору в навчальному процесі та його вплив на формування текстотворчих умінь і навичок молодших школярів, розвиток комунікативної компетенції.

Необхідність формування текстотворчих умінь в учнів початкових класів зумовлена зростанням значення проблеми формування соціально активної та духовно багаті особистості вчителя в соціально-економічних умовах розбудови Української держави. Однією з основних умов цього процесу є набуття випускниками початкової школи комунікативних умінь і навичок. Не володіючи досконало мовою та мовленням, громадянин нової держави не буде спроможний виконувати покладені на нього суспільством різноманітні функції. Тому одним із найголовніших завдань школи в галузі мовної освіти є завдання навчити школярів змістовно, граматично правильно та стилістично вправно висловлювати свої думки. А це можливо здійснити лише за умови добротної підготовки самого вчителя.

Вагомий внесок у розробку наукових основ формування текстотворчих умінь і навичок зроблений відомими педагогами. Зокрема, до необхідних умов підготовки інтелектуальної особистості Я.А.Коменський, К.Д.Ушинський відносили розвиток мовлення. Ідея практичної спрямованості процесу навчання мови в школі пронизує праці Ф.І.Буслаєва, І.І.Срезневського, І.Ф.Фортунатов та інших. С.Ф.Русова розглядає рідне слово як джерело неповторного національного світобачення, як систему, в якій фіксуються особливості сприймання й відображення дійсності [6].

Для повноцінного формування особистості необхідне забезпечення цілісного навчально-виховного процесу в усіх ланках освітньої системи, починаючи від дошкільця і завершуючи навчанням у вищому закладі освіти. Одним із основних принципів реалізації Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття») є «безперервність освіти, що відкриває можливість для постійного поглиблення загальноосвітньої та фахової підготовки вчителя, досягнення цілісності і наступності в навчанні та вихованні; перетворення набуття освіти в процес, що триває упродовж всього життя людини» [4].

Як показує досвід, недостатня фахова підготовка вчителя, невміння забезпечити наступності як у змісті, так і в методах організації навчальної діяльності гальмує адаптацію дітей до нових шкільних умов, ускладнює роботу вчителя-словесника, не сприяє формуванню в учнів передбачених програмними вимогами середньої загальноосвітньої школи мовленнєвих умінь, зокрема продукувати тексти (висловлюватися).

Одним із видів пізнавальної, навчальної та естетичної діяльності молодшого школяра є читання художніх текстів із їх наступним аналізом й оцінкою. Останнє зумовлює врахування вчителем психологічних особливостей проходження в дітей цих процесів, зокрема, сприймання образів у художньому творі, його ідейного спрямування. Сприймання твору не обмежується лише пізнавальним компонентом, а включає також психічні й емоційно-естетичні переживання. На підставі цього виділяється два типи ставлення молодших школярів до подій (персонажів) художнього тексту: 1) емоційне, яке складається на основі конкретного оперування образними узагальненнями; 2) інтелектуально-оцінне, у якому учні використовують моральні поняття на рівні елементного аналізу. Професійна готовність учителя початкових класів обов'язково має включати вміння системної роботи над художнім текстом відповідно до його специфіки як витвору мистецтва та особливостей сприймання відповідною категорією читачів.

Методика навчання створювати текст має спиратися на відпрацьовані на уроках текстотворчі вміння та спеціально розроблену систему вправ, яка засобами аналітико-синтетичних дій з різними структурними елементами тексту сприятиме осмисленню, усвідомленню й поглибленню знань і вмінь, необхідних для продукування висловлювань та удосконалення мовлення в цілому [3]. Будуючи текст, учні часто допускаються помилок в його організації. Це насамперед непослідовне розташування речень, порушення логіки викладу. Наприклад, творча робота «Прогулянка до парку»:

Після уроків ми з Ніною Іванівною пішли до парку. Був теплий сонячний день. У парку ми бігали, гралися. У парку ми бачили синичок, горобчиків. На дереві сиділа білочка. Вона щось тримала у лапках. Синички перелітали з одного дерева на інше. Вони шукали комашок. Нам дуже сподобалося у парку.

Неважко помітити, що текст «розсипається» через невинні повтори, непослідовне розташування речень, неуміння добирати яскраві образні слова. Зазвичай учителі подібний недолік пояснюють відсутністю плану або недотриманням його. З цим можна погодитися. Однак складання плану та його дотримання – це допоміжне вміння, керівництво до певної послідовності дій. Мовленнєві помилки, аналогічні наведеним, свідчать про те, що дитина не розуміє самого процесу побудови тексту: як потрібно розвивати основну думку, дотримуючись послідовного викладу, які основні правила взаємозв'язку компонентів тексту. Тому перед тим, як самостійно складати текст, рекомендовано вдатися до найпоширенішої вправи – редагування деформованого тексту, де потрібно послідовно, за змістом розташувати подані речення. Наприклад: завдання на відновлення речень із розрізняних слів чи деформованого тексту. Виконуючи їх, школярі мають за даними розрізненими словами і вказанням теми відновити зміст речень, потім розмістити слова в потрібному порядку і пов'язати їх за допомогою сполучників, прийменників, закінчень. Пропонуємо такі завдання:

Завдання 1. Із поданих слів склади речення. Запиши їх.

- а) краплі, блищать, роси, сонці, на; на, виблискували, самоцвітами, сонці, роси, краплі;
- б) верба, священним, деревом, є; в, піснях, оспівана, вона, народних, словами, багатьма, ласкавими.

Завдання 2. Вставте за змістом пропущені слова. Які з них близькі за значенням?

„ ... вечір спускався на землю. ... вітерець ледь-ледь гойдав віти задумливих беріз. ... пташиний спів доносився здалеку”.

Слова для довідок:

тихий, ласкавий, неголосний.

Тихий вечір спускався на землю. Ласкавий вітерець ледь-ледь гойдав віти задумливих беріз. Неголосний пташиний спів доносився здалеку.

Формуванню текстотворчих умінь значною мірою сприяє текст-зразок. Проблема аналізу художнього твору не нова. З нею постійно стикаються у своїй роботі вчителі, нею займаються методисти, однак остаточного вирішення цієї проблеми методична наука не дає. На жаль, у шкільній практиці вона теж не знаходить належної уваги. Не можна не визнати того факту, що багато вчителів не володіють належним чином теоретичними основами аналізу твору.

Структурно-семантична організація літературного тексту та його естетична функція виражаються в тому, що в художньому тексті слово не втрачає своєї комунікативної функції, а навпаки зберігає її та водночас стає засобом у створенні словесних художніх образів, засобом художнього мислення в процесі створення художнього світу.

Пропонуємо текст для усного і письмового переказу:

Дощ у степу

Минали дні, а дощів не було.

Вдень не лише сонце – все небо, здавалось, палило, дихало спекою. Степ дедалі втрачав свої яскраві барви, свою весняну моложаву свіжість.

Повітря було наскрізь сухе, не випадала навіть роса на світанку... Хліба, здається, з останніх сил трималися за життя. На них боляче було дивитись...

Надворі все вигоряло.

І ось раптом загриміло, полегшено зітхнув степ, і радісніше стало навкруги.

Все прийшло в рух. Потемнілими степами мчав вітер, захвилювалися зелені лісосмуги, заметушилися птахи в повітрі. Все ближче гриміло, блискало. Сива повноводна хмара вже висіла над цілим степом. Світлі паруси дощу помітно наближались нивами. Все ближче та ближче вони. З тихим дзвоном впали перші краплини, все стрепенулося, і вже широкою чарівною музикою зашумів дощ, цілющий травневий дощ. Сивіла дощем далечінь, земля набиралася сили, хліба помітно зеленішали.

(За О. Гончарем)

Під час роботи над текстом необхідно виділити мікротеми, дати заголовки структурним частинам тексту, звернути увагу на засоби зв'язку між компонентами тексту, на образні слова, означення, слова-синоніми. Доцільними будуть запитання до учнів: *На скільки частин можна поділити текст? Якими словами описано спеку? Які слова використовує автор для опису дощу? Якими словами характеризується дощ? Чому він цілющий? Знайдіть відповідь у тексті.* (все стрепенулося, і вже широкою чарівною музикою зашумів дощ, цілющий травневий дощ. Сивіла дощем далечінь, земля набиралася сили, хліба помітно зеленішали.). Обов'язково слід звернути увагу дітей на слова і словосполучення: *небо палило, дихало спекою; степ втрачав яскраві барви, весняну моложаву свіжість; Хліба з останніх сил трималися за життя; сива повноводна хмара; світлі паруси дощу; чарівною музикою зашумів дощ; цілющий травневий дощ; сивіла дощем далечінь; земля набиралася сили.*

Така робота спрямована на розвиток образномовленнєвих умінь, сприяє розвитку вмінь будувати сполучення слів із спільнокореновими та синонімічними словами різних семантичних груп, уведенню їх у речення, текст; побудові речення з однорідними членами – присудками з урахуванням ситуації мовлення, спостереженню за роллю дієслів у текстах розповідного та описового характеру; розвитку вмінь уникати одноманітності у використанні слів.

Багатство мовлення – комунікативна якість, яка визначається як максимально можлива (наскільки це необхідно для реалізації комунікативного наміру) насиченість

мовлення різними мовними засобами. У загальному понятті “багатство мовлення” виділяють такі його різновиди: лексичне, семантичне, синтаксичне й інтонаційне. Бідність мовлення виявляється в таких мовленнєвих недоліках, як повторення того самого слова в межах невеликого контексту; повторення поряд або близько спільнокореневих слів, однотипність, слабка наповненість синтаксичних конструкцій [2, с. 31]. Запобігти таких недоліків у зв’язних висловлюваннях молодших школярів можна за умови збагачення мовлення синонімічними засобами.

Не менш важливою умовою текстотворчих умінь є виразність викладу. Виразність – комунікативна якість мовлення, яка характеризується здатністю впливати на розум, емоції, підтримувати увагу й інтерес слухача або читача. Виразне мовлення – це таке, в якому виявляється індивідуальність автора, його суб’єктивне ставлення, емоційна оцінка. Поняття виразності розповсюджується на тексти всіх функціональних стилів, обох форм мовлення. Виразність служить критерієм ефективності мовлення в цілому, а також мовленнєвої майстерності автора. Засобами досягнення виразності можуть бути усі одиниці мови й мовлення, але найчастіше з цією метою використовуються експресивні засоби, оскільки яскравість ґрунтується на вираженні суб’єктивно-оціночного ставлення до предмету мовлення.

Виразне в інтонаційному відношенні мовлення допомагає повніше висловити думку, привернути увагу слухача, викликати в нього інтерес. Уміння додержувати потрібної інтонації свідчить також про розуміння мовцем завдань свого мовлення в конкретній ситуації спілкування. Тому важливим напрямом роботи з розвитку усного мовлення в сучасній методиці є формування інтонаційних умінь школярів.

На сьогодні немає однаковості щодо виконуваних інтонацією функцій. Проте основними з них мовознавці називають комунікативну, синтаксичну, логічну та модальну. Найбільш значущою серед них вони вважають комунікативну. Виконуючи цю функцію, інтонація є складовим елементом усного і писемного мовлення. “Інтонація у писемному тексті, – зазначає А.І.Багмут, – виражає завершеність чи незавершеність речення і за допомогою системи пунктуації відображає ті чи інші зміни у фонетичному синтаксисі, які зумовлені здебільшого семантикою речення або його синтаксичною структурою” [1, с.4].

Щоб навчити учнів початкових класів інтонації мовлення, треба формувати в довгочасній пам’яті школярів різнотипні за своєю комунікативною спрямованістю найпоширеніші інтонаційні структури. Аналіз відмінних за своїми функціонально-стилістичними ознаками текстів створює умови для чіткого усвідомлення учнями інтонаційного оформлення висловлювань залежно від умов та завдань спілкування, а також для формування необхідних структур та засвоєння правил їх використання.

Тісно пов’язані в інтонології питання актуалізації висловлювання й акцентного виділення певного елемента фрази. Актуалізація семантичного центру висловлення полягає в мовновиражальному виділенні найважливішої в інформативному плані частини. Вона може охоплювати одне слово, словосполучення, частину речення чи все речення. З погляду лексико-граматичних категорій актуалізації можуть підлягати як головні, так і другорядні члени речення, як повнозначні, так і службові слова. Найчастіше засобами актуалізації в усному мовленні є наголос, паузальне відчленування або підвищення темпу.

Для інтонації мовлення важливим стилістичним та логіко-семантичним засобом є темп вимови, який визначає в комунікативному плані характер висловлювання і показує семантично відмінні мовленнєві форми. Прискорена вимова висловлювання пов’язується із зменшенням його семантичного значення та інформативної вагомості або ж виступає в ролі характеристики емоційно напруженого мовлення.

Щоб змінити семантику висловлювання, буває достатнім змінити не темп речення в цілому, а лише темп вимови окремих елементів речення. Зміна темпу слова пов’язується, як правило, зі зміною семантичної вагомості слова у висловлюванні:

так, уповільнення темпу вимови, зокрема збільшення часу звучання наголошеного складу або ж голосного в цьому складі, пов'язується з акцентним виділенням слова, з прагненням мовця підкреслити його значення у висловлюванні.

Таким чином, спираючись на наукові дані з інтонології та враховуючи зміст програм з мови для 1-4-х класів, формування інтонаційних умінь і навичок молодших школярів доцільно здійснювати в таких напрямках: розвиток елементарних уявлень молодших школярів про комунікативну, синтаксичну, логічну та модальну функції інтонації в усному мовленні; формування практичних умінь користуватися такими інтонаційними засобами, як паузи, різні види наголосу, темпу, тембру, сили голосу при побудові різних типів речень і текстів.

Отже, ефективність навчання складати тексти досягається шляхом цілеспрямованого та послідовного формування й удосконалення необхідних текстотворчих умінь на основі використання системи відповідних вправ, застосовуваної у процесі вивчення лексико-граматичного та граматико-орфографічного матеріалу, а також безпосередньо на уроках розвитку зв'язного мовлення.

Список використаних джерел

1. Багмут А.Й. Семантика і інтонація в українській мові. – К. : Наук. думка, 1991. – 168 с.
2. Бадер В.І. Удосконалення мовленнєвого розвитку молодших школярів //Педагогіка і психологія. – 1998. – № 4. – С. 31-36.
3. Глазова О.П. Перспективність і наступність у формуванні текстотворчих умінь в учнів початкових і 5 класів загальноосвітньої школи: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Інститут педагогіки АПН України. – К., 1999. – 18 с.
4. Державна національна програма „Освіта” (Україна ХХІ століття) – Київ: Райдуга, 1994. - 4 с.
5. Русова С.Ф. Розвиток мови дитини. Вибрані твори. - К. : Освіта, 1996. - С. 113 -115.

The article deals with the problem of realizing the formation of junior pupils' skills to form texts.

For deepening the knowledge and skills, necessary for producing utterances and for improving speech, we need the system of exercises which would provide the analytico-synthetical operations with different structural elements of texts.

Key words: *text forming skills, connected utterances, habit, text, microtopics of a text, communicative competence.*

УДК 373.2 – 051: 811.161.2 ' 271

Козак І.І.

ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ВИХОВАТЕЛЯ ДИТЯЧОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті представлено комплексну характеристику етикетної мовленнєвої поведінки педагога-вихователя у професійних соціально-комунікативних ситуаціях, проаналізовано альтернативні погляди науковців на технологію розгортання “Я-висловлювання”.

Ключові слова: *технологія “Я-висловлювання”, технологія “Ти-висловлювання”, метод активного слухання, адреса і адресант, емоційна еволюція лінгвістичної функції.*

Модернізація змісту та гуманізація цілей дошкільної освіти України потребують удосконалення професійної компетентності сучасного педагога. Як зазначено у Методичних коментарях до Базової програми розвитку дитини «Я у Світі», сучасний

© Козак І.І., 2011